

¹Данаева Н., ²Ибрагим Д.

¹аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ndanaeva777@gmail.com

²ф.ғ.д., профессор, Анкара Хаджы Байрам Вели университеті,
Түркия, Анкара қ., e-mail: altaykagan@gmail.com

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОКӨСЕМСӨЗ: ҰЙҒЫР ХАЛҚЫНЫҢ ҚАЗІРГІ БАСПА БЕТТЕРІНДЕ КӨРІНІС ТАПҚАН ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАРЫНЫҢ САРАЛАНУЫ

Қазақстан ұйғырлары бүгінгі таңда аса ірі диаспораларының қатарына жатады. Олардың мәдени құндылықтары басқа түркі халықтарының мәдени ерекшеліктері іспетті практикалық мағынада зерттеуді қажет ететін тақырыптардың бірі. Патшалық дәуірде ұйғыр фольклорына В.В. Радлов сынды әлемдік деңгейдегі ғалымдар үлкен мән берген. Кеңестік дәуірде болса ұйғырлардың сан алуан мәдени құндылықтарына байланысты көптеген зерттеулер жүргізілді. Кеңес өкіметі ыдырағаннан кейін ұйғырлар этнос ретінде өздерінің дәстүрлі мәдениетін сақтау және дәріптеу мақсатында дербес баспасын, мәдени орталықтары мен қоғамдық бірлестіктерін ашты. Қазіргі кезде олар еліміздегі шағын және орта бизнес саласын дамытып келе жатқан этностардың қатарында. Сондықтан ұйғыр халқының басқа түркі халықтары сияқты әлемдік өркениетке қосқан үлесі зор. Осындай ерекшеліктерді саралай келе зерттеу жұмысына арқау болған ұйғыр халқының салт-дәстүрі мен мәдени құндылықтарын зерделеу күн тәртібіндегі өзекті тақырып деуге толық негіз бар. Бұл мәселені біз ұйғыр халқының қазіргі БАҚ материалдары мен ғылыми еңбектерді салыстырмалы түрде қаламға алуды жөн көрдік. Себебі, баспа материалдары халықтың мәдениетін, мінез-құлқын, оның қоғамдағы саяси-экономикалық орнын анық айқындайды. Зерттеу жұмысы мына мәселелерді қамтиды: ұйғырлардың Қазақстан жеріне қоныстануы мен сіңісу мәселелері, отбасылық салт-дәстүрлердің сақталуы мен дәстүрлі мәдени ерекшеліктері, баспа беттеріндегі әпсаналарының бүгінгі таңдағы маңызы. Жұмыста баспа материалдарынан тыс практикалық тұрғыда әлеуметтік сауалнама жүргізілді, жекелеген авторлардың ғылыми еңбектері салыстырмалы зерттелді және ғылыми тұжырымдар жасалды.

Түйін сөздер: Қазақстан, ұйғыр халқы, салт-дәстүр, мәдени құндылықтар, дәстүрлі мәдениет.

¹Danayeva N., ²Ibrahim Dilek

¹Senior lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: ndanaeva777@gmail.com

²Doctor of Philology, Professor of University Ankara Haji Bayram Veli, Turkey, Ankara, e-mail: altaykagan@gmail.com

Ethnic publicism of Kazakhstan: comparative studies of the traditions of the Uyghur people of Kazakhstan on the materials of the modern press

The Uigurs of Kazakhstan today belong to one of the largest diasporas. Their cultural values as well as the cultural characteristics of other Turkic peoples in a practical sense are the main topic of study. During the period of royal power, world researchers in the person of V.V. Radlov paid great attention to Uyghur folklore. During the Soviet era, a large number of studies were carried out related to the different cultural values of the Uyghur people. After the collapse of the Soviet power, in order to preserve and exalt the traditional culture, the Uigurs created an independent press, opened cultural centers and public associations. Today they are an ethnic group developing small and medium businesses in the country. In this regard, the Uyghur people, like other Turkic peoples, made a great contribution to world civilization. Considering such cultural values, it is necessary to emphasize that this topic is one of the pressing problems of our time from the point of view of scientific knowledge. We investigated this problem on

the basis of materials published in the Uyghur press, through a comparative analysis of other scientific works. Since the materials of the press reflect the culture, character and political and economic place of the people. Scientific research covers the following problems: the resettlement and adaptation of Uigurs in Kazakhstan society, the preservation of family traditions and features of traditional culture, the importance of myths published in the press. In addition to the materials of the press, in a practical sense, sociological studies were carried out; for the purpose of comparative analysis, the scientific works of some authors were used and scientific conclusions were made.

Key words: Kazakhstan, Uyghur people, traditions, cultural values, traditional culture.

¹Данаева Н., ²Ибраһим Дилек

¹ст.преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: ndanaeva777@gmail.com

²доктор филологических наук, профессор университета Анкара Хаджи Байрам Вели,
Турция, г. Анкара, e-mail: altaykagan@gmail.com

Этнопублицистика в Казахстане: компаративные исследования традиций уйгурского народа по материалам современной печати

Уйгуры Казахстана сегодня входят в одну из крупнейших диаспор. Культурные ценности уйгуров, как и культурные особенности других тюркских народов, в практическом смысле являются основной темой исследования. В период царизма уйгурскому фольклору уделяли большое внимание мировые исследователи в лице В.В. Радлова. Во время Советской власти проводилось большое количество исследований, связанных с изучением разных культурных ценностей уйгурского народа. После развала Советской власти с целью сохранения и возвеличивания традиционной культуры уйгуры создали независимую печать, открыли культурные центры и общественные объединения. Сегодня они являются этносом, развивающим в стране малый и средний бизнес. Таким образом, уйгурский народ, как и другие тюркские народы, внес большой вклад в развитие мировой цивилизации. Данная тема является одной из актуальных проблем современности с точки зрения научного познания. Авторы исследовали поставленную проблему на основе материалов, опубликованных в уйгурской печати, путем сопоставительного анализа с другими научными работами. Так как именно материалы печати отражают культуру, характер и политико-экономическое место народа. Научное исследование охватывает нижеследующие проблемы: переселение и адаптация уйгуров в казахстанском обществе, сохранение традиций семьи и особенности традиционной культуры, значимость мифов, опубликованных в печати. В работе, помимо анализа материалов печати, приводятся результаты социологических исследований. С целью сопоставительного анализа были использованы научные работы ряда исследователей по данной тематике и приведены научные заключения.

Ключевые слова: Казахстан, уйгурский народ, традиции, культурные ценности, традиционная культура.

Кіріспе

Әр халықтың өзіне тән ерекшеліктері мен болмысы, ғасырлар бойы қалыптасып, ұлттың сан ғасырлық тарихымен біте қайнасып жатқан мәдени құндылықтары болады. Мәдени құндылықтарға біріншіден тілі, ділі, мәдениеті, ұлттық киімі, салттық ерекшеліктері, музыкасы жатады. Ал Қазақстанда тұратын ұлттардың да өзіне тән ерекшеліктері бар. Осы орайда, ұйғыр халқының мәдени құндылықтары мен қазіргі таңдағы баспа беттерінде көрініс тапқан салт-дәстүрлерінің ерекшеліктерін сарапқа салу, оны жан-жақты талдау бүгінгі күннің талабы іспетті.

Қазір, Қазақстанда ұйғыр тілін, оның асыл мұраларын насихаттайтын мәдени орталық қызмет атқарады. Ұйғыр халқының Қазақстанда ұлттық музыкалық театры жұмыс атқаруда. Ұй-

ғыр тілінде «Ұйғыр авазы» газеті аптасына 2 рет шығып тұрады. Алматы облысында Ұйғыр ауданы бар. Онда 9 шаруа қожалығы жұмыс істейді. Қазіргі кезде Қазақстанда ұйғыр тілінде 62 ұйғыр мектеп жұмыс істейді, оның 12-і ұйғыр тілінде оқытылады. 15 мыңға жуық бала ана тілінде білім алады. Республикалық және жеке газеттер шығарылады, журналдар басылады (Чவர்ь Л., 2006).

Ұйғыр тілі мен салт-дәстүрін, ұлттық мәдениетін насихаттаумен 1996 жылы құрылған республикалық мәдени орталық айналысып келеді. Олар Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстанда тұратын ұйғырлардың салт-дәстүрлерінің үлгілерімен таныстыру, әдебиеті мен өнерін дамытуға атсалысады. Сонымен бірге, Қазақстан ұйғырлары Шыңжаң автономиялы ауданындағы отандастарымен мәдени, ғылыми байланыстарын нығайтуда.

Соңғы санақ қорытындысы бойынша Қазақстанда 250 мың ұйғыр өмір сүруде (Сыроежкин, 2016). Олардың елеулі бөлігі Алматы облысының аумағында тұрады. Қазіргі таңда Қазақстанда ұйғырлардың ұлттық қоғамдық бірлестіктерін үйлестіретін, халықты тәрбиелеп, дәстүрлерді сақтайтын «Уйгур Мәдениет Қоғамы» ұйымы өз жұмысын жалғастыруда. Оған Қазақстан басшылығы Қазақстан Халықтар Ассамблеясы аясында жағдай жасап берген. Қазақстан Республикасының Ұйғыр Мәдени Қоғамы ұйғыр ұлттық орталықтардың басшылығы болып саналады. Оған Қазақстан ұйғырларының республикалық мәдени орталықтары қауымдастығы, «Қазақстан ұйғырларының» қоғамдық бірлестігі, «Ұйғыр аналарының бірлестігі» «Ширин» әйелдер клубы, Ұйғыр Жастар қауымдастығы кіреді. Алматыда, Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл облыстары, сондай-ақ, Алматы қаласында, ұйғырлардың мәдени бөлімшелері бар (Чвырь 2016).

1957 жылдан бастап Қазақстанда «Ұйғыр авази» газеті жарық көріп келеді. Газеттің айналымы 12 000 данаға жетеді. Газет Қазақстанда да, шетелде де таратылады. 1934 жылдан бастап Алматыда Республикалық Ұйғыр музыкалық комедия театры жұмыс істейді. Жаркент қаласының мұғалімдер колледжінде бастауыш сынып мұғалімдері білім алады. Т.Жүргенов атындағы Театр және өнер академиясында ұйғыр тілінде актерлерді дайындайды.

Жоғарыда аталған мәселелерді ескере отырып, ұйғырлардың Қазақстандағы орнын, баспа беттеріндегі белсенділігін, сондай-ақ ақпараттық құралдағы басылымдарын сараптай келе ұйғырлардың қазақ жеріне қоныс тепкен уақытты, қоныстанған аймақтардағы сінсіу мәселесін, салт-дәстүрге байланысты ғылыми жұмыстарын, баяндарын зерделеу қажеттілігі жоғарылауда екенін атап кеткен жөн. Бұл мәселе Қазақстандағы ұйғыр халқының тұтас мемлекеттің ішіндегі саяси тұрақтылықты сақтаудағы салмағын айқындауға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

XIX ғасырдың екінші жартысында ұйғырлардың қазақ жеріне қоныстануы мен зерттелуі.

Ұйғырлардың қоныс аударуына саяси жағдайлар әсер етті. 1863 жылы ұйғырлар Цинь империясының отаршылдық саясатына қарсы шығып, нәтижесінде көптеген ұйғырлар Жетісу жеріне қоныс аудару бастады. 1866 жы-

лы көтеріліс болған аумақ Іле сұлтандығының құрамына енді. Шығыс Түркістанда құрылған Іле сұлтандығының құрамында ол кезде 100 мың адам болса, оның 38,2 мыңы ұйғырлар, 22,3 мыңы қазақтар мен қырғыздар, 12,8 мыңы тоғауыттар (қалмақтар), 15,5 мыңы сибо, 5,2 мыңы дүнгендер еді (Тусупбекова 2013).

XIX ғасырдың соңында Қазақстанға орыс шаруаларымен қатар ұйғырлар да қоныс аударды. Өйткені 1871-1881 жылға дейін Іле аймағы патшалық Ресейдің қол астында болды. 1881 жылы 12 ақпанда Қытай мен Ресей арасында «Петербург шартына» қол қойылды. Шарттағы 17 баптың алғашқылары келісімнің мәнін жан-жақты ашып көрсетті. Мысалы, шарттың 3-бабында: «Іле аймағының тұрғындарына Қытай қоластындағы мекендерінде қалу немесе Ресей жерлеріне көшіп, Ресей азаматтығын қабылдау ұсынылады» - деп қарастырылған. Ұйғырлардың Жетісуға қоныстандыру арқылы патша үкіметінің көздеген мақсаты - оны жергілікті халықтың ұлт-азаттық көтерілісіне қарсы қолшоқпар ретінде пайдалану мен болашақтағы қазақтардың ұлт-азаттық көтерілістерін басып тұру еді. Бұл мәселе бойынша арнайы комиссия құрылып, қоныс аударғандарды Шелек және Іле өзенінің аралығында орналастыру туралы шешім қабылданды. Ұйғырлардың Жетісуға қоныс аударуы 1881-1883 жылдар аралығында жүзеге асырылып, 1884 жылдың басында 9572 ұйғыр отбасы қоныс аударды, оның 24628 ер адам болса, ал 20745 әйелдер болды, барлығы 45373 адам еді (Положение, 1892: 3-15).

Осы кезде ұйғырлар бір жақтан Қытай, екінші жақтан патшалық Ресей тарапынан қыспаққа алынған. Олардың ұлттық саналары ояна бастады және осыған байланысты бірқатар фольклорлық деректер мен әдеби шығармалар кездеседі. Осындай алмағайып заманда дүниеге келген әдеби шығармалары мен музыкалық әуендердің өте мұнды, қайғылы болатынын Ш.Ш. Уәлиханов өз еңбектерінде арнайы атап көрсеткен (Валиханов, 1980: 32). Ол өзінің Қашқарға жасаған сапарында: «әрбір толқудан кейін, олар шабынып кетеді, тонайды, әйелдерді зорлайды, мешіттерді талқандап дәруіштер мен кедей адамдарды басқа адамдарға үрей туғызу үшін өлім жазасына кеседі» деп жаза отырып әрі қарай: «Қытайлықтар аттарынан түспегендердің бәрін ұрып-соғады, тартып алады, ләпкелердегі тауарларды тегін алып, мейрамханаларда ақшасыз тамақтанады» дейді (Хасанов, 1963: 23-25).

Ұйғыр халқының болмысы мен олардың фольклорлық материалдарын жинақтаумен

В.В. Радлов айналысқан. Ол ұйғырларды жақсы көрді және оның тарихына, тіліне, әдебиетіне үлкен құрметпен қарады. Ғалым «Ұйғыр туралы» әйгілі жұмысында бірнеше тарихи материалдарды зерделеу негізінде өзінің зерттеу тақырыбы туралы жазды: «Ұйғырлар тек ежелгі түрік тайпаларының арасында ғана емес ... бұл танымал халық түркі халықтарының арасында және алыс батыста танымал» деген ойын қалдырған (Радлов, 1929: 26).

Ұйғыр тілін В.В. Радлов екі негізгі салада зерттеген. Ол басқа түркі тілдерін де зерттеді. Дегенмен, түркі халықтарының арасында ұйғырлардың қазіргі заманғы ауызша тілі үлгілерін жинады және көне жазба ескерткіштері тілін зерттеді. В.В. Радлов ұйғыр тілін әбден меңгерген және іргелі көптомдық «Түркі диалектілер тәжірибесі сөздігі» деп аталатын жұмысын жүргізіп жария етті. Онда автордың ниеті бойынша үш бөлік болуы керек еді: біріншіден мәтіндер, екіншісі сөздік, үшінші, салыстырмалы грамматикаға арналған. Бұл жұмыс В.В. Радловтың ұзақ мерзімді лингвистикалық зерттеулердің жүйелі нәтижесі болып табылады, соның ішінде ұйғыр тілінің (Радлов, 1890). Ұйғыр тілін білуі ғалымға ұйғыр сюжеттерінің бірқатар ескерткіштерін дайындауға мүмкіндік берді. Олар «Хуастуанит» (1909), «Тишаствустик» (1910), «Куан-ши-им Пусар» (1911), «Алтын сутралары – Суварнапрабхаса» (1913-1917).

В.В. Радловтың ұйғыр тіліне деген қызығушылығын Д.М. Насилов былай сипаттайды: «В.В. Радлов Шығыс Түркістанның ескі ұйғыр мәтіндерін түсінуге тырысатын және Орхон-Енисей және басқа да жазбаша ескерткіштермен салыстырғанда өздерінің тілдерін өзінің жіктелуінде бейнеленген белгілі бір жүйеде танытуға тырысты» (Насилов, 1974: 101).

Ұйғыр халқының этнографиясы жайлы ғалым өз көзқарасын толығымен «Сібірден» және «Ұйғыр туралы» еңбектерінде жазып өткен. Онда ол ежелгі ұйғыр туралы тарихи ақпаратты жеткілікті түрде сипаттаған (Хамраев, 2010). В.В. Радлов ұйғыр халқының ауызша фольклорының үлгілерімен 1859-1871 жылдары Алтайды ғылыми тұрғыдан зерттеу жүргізген кезде танысты. Далалық зерттеулерді жүргізіп, ғалым әртүрлі түркі халықтарының тіліне, фольклорына, этнографиясына, археологиясына арналған материалдарды жинаған және өңдеген. Осы материалдардың басым бөлігі түркі тілдес халықтардың, соның ішінде ұйғыр халқының фольклорындағы іргелі жұмыстарының негізін құрды. Солардың бірі – «Солтүстік тү-

рік тайпаларының халық әдебиетінің үлгілері», А.Н. Самойловичтің айтуына қарағанда «түркітану негіздерінің құрылысы бойынша В.В. Радловтың алғашқы туындылары» болып табылады (Самойлович, 1922: 707-712). Он томдық серияның бірінші тарауындағы ең алғашқы сөйлем ғалымның айтуынша: «Менің жалғыз ниетім мен жұмысымның мақсаты – менің жинаған материалдарым арқылы түркі халықтар туралы біздің ақпараттарымыздың қорын байыту болды» (Шеленберг, 1909: 16).

1991-2018 жылдар аралығында ұйғыр халқының Қазақстандағы орналасуы мен әдет-ғұрыптарының сақталуы

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін Қазақстан Республикасының басты саяси ұстанымы – елдегі саяси тұрақтылықты сақтау және өзге ұлттарға қатысты байланыстарын дамыту мен мәдени ерекшеліктерін насихаттауға, дәріптеуге тосқауыл қоймау болып табылады. Осы тұста зерттеу нысанына айналған ұйғыр халқының баспа беттеріндегі мәдениетін ашу үшін бірінші кезекте олардың еліміздегі орналасуы мен өмір сүру үдерістерін талдау қажет екендігін атаған жөн.

2009 жылдың басында Қазақстандағы ұйғырлардың саны 241 мың 946 адамды құрады. Қазақстанда ұйғыр диаспорасы Уйгур (облыстың жалпы халқының 56,13%), Панфилов, Еңбекшіқазақ, Талғар аудандарында және Алматы қаласына шоғырланған. Алматы және Алматы облыстарында 213144 адам немесе халықтың 95,58% тұрады. Оның ішінде Алматыда - 67 082 адам немесе Қазақстанның барлық ұйғырларының үштен бір бөлігі болып саналады (30,08%). Ұйғыр диаспорасына тән ерекшелігі оның тығыз орналасуы мен этникалық бірігуі және отбасы институтының мығымдығы болып саналады (Sean R. Roberts 2017).

Қазақстанның ұйғыр этносы өте жас, олардың 40 жастан төмен адамдары 65,8% құрайды және ұйғыр халқының өзара динамикалық және мобильділігі өте жылдам деуге болады. Оның өкілдері ауыл шаруашылығында, жеке шаруашылықтарында немесе қызмет көрсету секторында (шәйхана, кафе, ресторан) шоғырланған. Қалаларда және аудан орталықтарында ұйғырлардың басым бөлігі жеке шағын және орта бизнеспен айналысады.

Қазіргі Қазақстандағы ұйғыр баспа беттерінде қарағанда «махалла» бұл ұйғырлардың жергілікті өзін-өзі басқаруды жүзеге асыратын елді мекендердің төрттен бір бөлігі болып табылады.

Осыған байланысты «Уйғур авазы» газетінде шыққан танымдық мақалада ұйғырлардың этникалық бірігуінің дәстүрлі элементі «*жігіттер*» немесе «*ийитлар*» болып табылады. Оларды кейде «*маширап*» немесе «*ерлер дивизионы*» деп те атайды. Сондықтан ұйғыр халқының жабық ішкі құрылымдардың этникалық сәйкестікті сақтау мекемесі болуы ұйғыр қоғамының жақындығы туралы зерттеушілердің қорытындыларын растайды («Уйғур авазы» 2018).

Зерттеу жұмысының ішкі мазмұнын ашу мақсатында, ұйғыр халқы арасында бірқатар әлеуметтік зерттеулер де жүргізілді. Респонденттердің сауалдарға берген жауаптарына қарағанда ұйғыр халқы біртіндеп өздерінің мәдени құндылықтарын жоғалту үстінде екендігін аңғартады. Әсіресе, бұл мәселе «Ұйғыр мәдени орталығымен» бірлесіп жүргізген кезде анық байқалды. Алматы қаласы бойынша жүргізілген әлеуметтік зерттеу барысында ұйғыр жастары жасқаншақтық танытты және жауап беруден кейбіреулері бас тартты. Осыған қарамастан белсенділік танытқан орта жастағы ұйғырлардың ер және әйел азаматтары қазіргі ұйғыр жастарының арасында дәстүрлердің жоғалуы жайлы мәліметті беруге тырысты. Респонденттердің тек 0,6 % ғана белсенділік танытып, салт-дәстүр мен некелік қатынастардағы ырымдар және жоралардың басым бөлігі өз құндылықтарын жоғалтқанын көрсетті. Мәселен, «Уйғур авазы» газетінің қызметкерлері берген мәліметтеріне қарағанда, үйлену той және құда түсу дәстүрлерінде замануилік басымдылық танытуда. Ал салыстырмалы түрде зерделейтін болсақ, XIX ғасырдың этнографтарының зерттеулеріндегі қызды ұзатудағы қыздың қолын қынаға бояу, киім үлгісінің әсемдігі, үйленетін ер азаматтың сәндік үлгілері және т.б. қазіргі ұйғыр халқының дәстүрлерінде көрініс таппайды (Гейер 1908: 258). Осыған қарамастан, барлық шығыс қоғамдары сияқты ұйғырлар да салт-дәстүрлерді, үйлену тойларын және аспаздық дәстүрлерін мұқият сақтауға тырысады.

Нәтиже

Ұйғыр халқының отбасылық салт-дәстүрлерінің ерекшеліктері

1996 жылдан бастап ұйғыр баспа беттері өздерінің мәдени ерекшеліктерін, салт-дәстүрлерін, отбасы құндылықтарын дәріптеу және насихаттау мақсатында көптеген ғылыми-танымдық және ақпараттық мақалаларды жариялап келеді. Сонымен қатар ұйғыр халқының арасында жоғары жетістіктерге қол жеткізген қоғам

қайраткерлері мен өнер адамдарының өмір баянын жастар арасында үлгі болсын деген мақсатта жариялайды.

«Бүгінгі ұйғыр» баспа беттерінде жарияланған көлемді бір ғылыми танымдық мақалада ұйғырлардың отбасы қатынастарына арналған. Мақаланы сараптай келе ұйғырлардың арасындағы туыстық байланыстар ерекше өзіне назар аудартады. Ұйғыр халқының арасында ислам діні терең бой тартқанымен халық арасында ежелгі наным сенімдерінің элементтері бар екендігі көзге түседі. Ұйғыр қоғамының ішіндегі ислам полигамдыққа жол бергеніне қарамастан, отбасылық байланыстарда моногамикалық түрі басым екендігі жайлы мәліметтер кездеседі.

Бір қызықты жағдай, Қазақстандағы ұйғырлардың баспа беттері салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпқа байланысты материалдарды жеке өзінің ұлтының арасында жүргізген зерттеулерге негіздеп жарияламайды. Отбасылық салт-дәстүрлерге байланысты жарияланған материалдардың басым бөлігі кезінде зерттеу жұмыстарын жүргізген В.В. Радловтың берген деректерге негізделіп жарияланған. Мәселен, «Uyugur Today» баспа беттерінде мынандай мәліметтер кездеседі: «Қашқария қалалары бұрыннан бері ерлі-зайыптылардың неке кию туралы әдет-ғұрыптары бойынша белгілі болды, ол молда арқылы ресімделді және тоқтатылды немесе «*талақ*» берілді. Басқа қалаға сауда саттыққа немесе жеке жұмысқа келген ер адам үйленіп, аз уақыттың ішінде ажырасып кетіп қалған. Ажырасу еш қиындық таптырмайтын мәселеге айналған еді. Оңтүстік оазистерде сирек кездесетін жағдайларда бар. Әйел бірнеше рет некеге тұра береді» («Uyugur Today» 2016). Дәл осы ақпарат В.В. Радловтың еңбектерінде кездеседі (Сильченко 1971: 18-20).

Зерттеу барысында *ұйғырлар* мен *лобнор* тайпалық бірлестігі жайлы мәліметтер көп кездесті. Баспа беттерінде кездесетін бұл тайпалық бірлестіктің этникалық жағынан туыстық тамыры бір екендігін аңғартады. Сол себепті олардың некелік қатынастары қызықтырып, зерттеу жұмысын деректермен салыстыруды жөн көрдік. Баспа беттері мен бұрын-соңды жүргізілген зерттеулерге қарағанда ұйғырлардың *лобнор* диалекті бар. У. Абдуллаевтың берген мәліметтеріне сүйенетін болсақ ұйғыр халқының үш диалектикалық тобы бар. Олар *орталық*, *хотан* және *лобнор* (Асаналиев 1964).

Лобнорлықтардың үйлену салт-дәстүрлерінің ерекшелігі назар аудартатындай қызық. Қолдағы деректерге қарағанда ата-аналар

балаларды ерте кездестіріп, таныстырады. Ал баланың ата-анасы қыздың ата-анасына азық-түлік пен отын жеткізіп, оны күтіп қарауға көмектеседі. Үйлену тойы ер жігіт пен қалыңдық 15-16 жасқа келгенде болған. Бес жыл көлемінде жас жігіт қалыңдықтың үйіне барып қызмет көрсетеді екен және қалыңдық үшін өз еңбек ақысын төлейді. Үйлену тойының қарсаңында күйеу жігіт болашақ әйеліне түлкі терісін, нан (ұн) және көгілдір аққулардың ұшпақтарын сыйлаған. Тойлаудан кейін екі әйел (жеңгелері) жас жұбайларды бір шатырға апарып қондырады. Келесі күні олар барып азық ұсынады. Сонан соң қайын атасы оларға ыдыс және мал береді («Uyгур Today» 2016).

Салыстырмалы зерттеу барысында Қазақстандағы ұйғырлардың басым бөлігі *тараншыларға* (Намсараева 2012)¹ жатады. Бірақ, олар қазіргі кезде өздерін этникалық жағынан ұйғыр халқының құрамына енгізіп, өзара ықпалдасуға тырысады. Қытай деректерінде «Қиын жағдайдан шығу үшін Синьцзяннан Хурчи, ойраттар (батыс моңғолдары) тараншы деп аталатын жер өңдеуші мұсылмандарды жіберуді сұрады. Хурчинның пайымы бойынша тараншылар гарнизонды (әскер бірліктерін) жер пайдалану мен өнім шығаруды үйрету үшін қажет болды» деген мәліметтер кездеседі (Намсараева 2012: 159). Сондықтан, қазақстандық ұйғырларды қаншалықты біз толықтай «ұйғыр этносына» жатқыза аламыз деген сауал туындайды. Осы берілген деректерге сүйене отырып, қазіргі баспа бетінде кездесетін ұйғыр әйелінің мына салт-дәстүрі оқырманның қызығушылығын арттыра түсетіні сөзсіз. Тараншы әйелдің өміріндегі маңызды оқиға үйлену емес, керісінше *шаишаг*, немесе «*шаишты кілегейге малындыру*» болды. Әдетте, әйел 30 жасқа келгенде осы салт-дәстүрді жүзеге асырған және ол үйлену тойына қарағанда салтанатты түрде атап өтілген («Uyгур Today» 2016).

Көптеген қазіргі баспа беттеріндегі мәліметтерге қарағанда ұйғыр халқының отбасылық қарым-қатынастарда тамақтану немесе асыну дәстүрі өте қызық. Ұйғырлардың ұлттық тамақтары лағман және палау болып табылады. Біз өз зерттеуімізде бұл тағамдардың дайындау әдісінің орнына тамақпен шәй беру (ұсыну) дәстүріне назар аудардық. Себебі осы уақытқа дейін ұйғыр халқының шәй ішу дәстүрі толыққанды зерттелмеген.

«Ош» немесе «палау» деп аталатын ұйғыр халқының қонақжайлығын, сондай-ақ кез кел-

ген мерекелік тағамы екендігі баршаға аян. Кез келген мерекелерде, қайғылы жағдайларда ұйғырлар осы ұлттық тағамын дайындаған. Осы «ошпен» бірге ұйғырларда шәйды басты сусын деп бағалайды және оны ұсыну салты ерекше болып табылады. Негізінде шәйды әдемілеп дайындау керемет өнер деп есептеледі, ал шәйды ішумен бірге ұйғырлар «*байттары*» (өлеңдер) оқыған (Ртвеладзе 2005). Дәстүрге қарағанда, ұйғырлар жас қалыңдықты үйге әкелгенде өлең оқыған. Өлеңді оқу мақсатында келіннің шәй дәстүрін қаншалықты білетіндігі анықталған. Әрине, бұл үшін қалыңдық тез, ақылмен және зерделі түрде қимылдауы шарт болған. Шәйды қонаққа ұсыну келіннің құрметіне жатқан.

Ұйғыр халқының алуан қырлы шәй дәстүрі бар екендігін қазіргі баспа беттері аңғартады. Мәселен, «*Ахлақ чай*» деп аталатын дәстүр, көбінесе жас қыздың үйіне келген құдаларға құрметпен ұсынылған. Оның «*ахлақ*» деп аталатын себебі «*әдепті*» білдірген. Құдалар жас қалыңдықтың әдебін, салт-дәстүрді қаншалықты білетіндігін және отбасында қаншалықты тәрбие алғандығын байқап отырған. Қазіргі кезде бұл дәстүр ұйғыр халқының арасында байыпты түрде сақталған және оған үлкен мән беріледі. «Ұйғыр мәдени орталығының» жарияланымдарында осы «шәй» дәстүрі жайлы көптеген мәліметтер алынды.

Келесі «шәй» дәстүрі «*маслахат чайы*» деп аталады. Бұл күйеу мен қалыңдықтың үйлену тойының алдында, сүндет тойлардың және түрлі мерекелік іс-шаралар өткізу алдында жүргізіледі. «*Сэлиқ чай*» салты бойынша, құдалар бір дастархан басында бас қосып, қалыңдықтың сыйлықтарын немесе «*сеп*» деп аталатын бұйымдарын жеткізуде өткізіледі. «*Рахмат чай, кейде тотлик немесе потлик чай*» деп аталады. Бұл дәстүр қалыңдықтың ата-аналарына құрметпен күйеу баланың үйінде өткізіледі. Алматы облысы ұйғырлары арасында бұл дәстүр өз мәнін әлі жоғалтпаған. Бұл әдет-ғұрып әр түрлі жолдармен жүзеге асырылады, кейбір ауылдарда қалыңдықтың үйінде үйлену тойынан кейін жүзеге асырылады. «*Хордук чай*» дәстүрі үйлену тойынан кейін жақын туыстарының басын қосып, құрмет белгісін көрсету мақсатында ұйымдастырылады. Көбінесе ол «*хордик оши*» деп аталады (Ртвеладзе 2005). Кейде жақын достар мен көршілер де осы дәстүрге шақырылады. Ұйғыр халқының арасында «ип чай» деп аталатын дәстүр кішігірім болса да, қызыққа толы салттардың бірі. Осыған ұқсас дәстүр түркі халықтарының арасында кездеспейді. Әдеттегідей, жастар үй-

ленгеннен кейін келесі күні таңертең енесі жас түскен келінге шәй береді. Ыстық шайдың ішіне жіңішке жіп салынады. Оның мағынасы жас түскен келіннің мінезі жұмсақ, мойынсұнғыш және нәзік болсын дегенді білдіреді.

Ғылыми жұмысты саралап жазу барысында бір жағынан баспа бет материалдарымен қатар сауалнамалық зерттеулер де жүргізілген. Ұйғыр халқының мерекелік отбасылық дәстүрлерімен қатар түрлі қайғылы жағдайларға байланысты ас беру немесе шәй ұсыну дәстүрі бүгінгі таңда қатты сақталып келетіні назар аударарлықтай. Мәселен, «Хам (гам) чай» қайғылы жағдайда қалған үйде көршілердің тағам немесе тамақ дайындау әдеті. Әдетте, аза тұту үйінде үш күн бойы тамақ дайындалмайды. Осы себепті көршілер оларға түрлі тағамдарды дайындап, көңіл айтуға келген адамдарға ұсынады.

Кез келген ұлттық қоғамдарда әр жағдайға байланысты ырымға байланысты дәстүрлер кездеседі. Ислам дінімен қатар ұйғыр қоғамында отбасылық жағдайда түрлі көне діндерге негізделген ырымдар сақталып келеді. Осындай ырымдардың арасында қазіргі баспа беттері мен салыстырмалы кешенді зерттеулерде дүниеге бала әкелмеген әйелдерге байланысты. «*Анилар чайы*» деп аталатын ырымның мағынасы баласы жоқ әйелге егде жастағы әйелдерге көмектесетініне сенген және соған байланысты шәймен қатар көпшілік қауымға тағамдар ұсынылған. Бұл дәстүрдің салтанатты тағамы болып «ширгуруч» болып табылған. Ол арнайы сүттен жасалған күріш ботқасы. Бұл ырымды іс-шараға көп балалы әйелдер ғана шақырылады. Шараға кем дегенде бір баласы қайтыс болған әйел қатыса алмайды (Sinor...1998).

Ұйғыр қоғамының ішінде қазіргі кезде өзінің маңыздылығын жоғалтқан ырымдық дәстүрлердің арасында «супилик чайдың» орны ерекше. «Сокит» ритуалының негізгі тағамы болып саналады. Оны арнайы «жизза» мен сүттен жасалады, яғни қойдың ерітілген құйрық майы, тұз, шәй (әдетте жасыл) араластырылады, оның қасына «*чивати*» немесе «*чумза*» деп аталатын ыстық нан ұсынылады. Сокитвоши рәсімді ұйымдастырады. Бұл дәстүр індет келген жағдайда, отбасы қиыншылыққа дұшар болған кезде ұйымдастырылады. Басқа дәстүрлерден айырмашылығы бұл іс-шара жылына бірнеше рет өткізіледі (Абашин 2001: 9).

Ұйғыр тағамдары мен түрлі салт-дәстүрлері күн өткен сайын жаһандану барысында өзгеріске ұшырап келеді. Қазіргі кезде қазақстандық қоғамда ұйғыр мейрамханалары мен тамақтану

орталықтары көптеп ашылуда және онда бұл халықтың отбасылық арақатынасын байқайтын өзара байланыстарды аңғаруға болады. Алматының «барахолка» деп аталатын сауда-саттық орындарының арасында ұйғыр тағамдарының бас шебері Маматхун Сокиев дайындаған тағамдар әсіресе өте танымал болды. Оның шеберлігі жайлы интернет желілер, баспалар мақала етіп жариялаған. Алматыда, әсіресе қаланың орталығында, бірнеше ұйғыр тамақтану орталықтары өз қызметін ұсынып келеді, онда ұйғырдың ыстық наны мен танымал мантылары және лағмандары сатылады. Қазіргі уақытта ұйғыр, өзбек, түрік халықтарының тағамдарының ортақ ұқсастығы болса да, олар кейде аттарымен ерекшеленеді. Осы ерекшеліктерді «Ұйғыр мәдени орталықтың» жария еткен материалдарынан көруге және танысуға болады.

Ойталқы

Ұйғырлардың баспа беттерінде көрініс тапқан аңыз әңгімелердің талдануы

Өз мәдениеті мен салт-дәстүрін насихаттау мақсатында ұйғырлардың қоғамдық қайраткерлері, зерттеушелері және көпшілік жанашырлары соңғы кезде баспа беттерінде аңыз-әңгімелерін жариялауды дәстүрге айналдырған. Ұйғырлардың аңыз-әңгімелерін баспа беттерімен қатар, арнайы оқулық, мектеп оқулықтарда да кездестіруге болады. Осы аңыз-әңгімелердің арасында ең танымал жиі кездесетін «*Бегкули*» мен «*Тур*» әңгімелерін атауға болады.

«Солтүстік патшалықтардың тарихы, көпшілік туралы аңыз-әңгіме» деп аталатын еңбекте, V ғасырдың басында шығыс ұйғырлары өздерінің батырлық көшбасшысы *Бегкули* жайлы әпсана шығарған (Менің Қазақстаным 2015). Баспа беттерінде көрініс тапқан материалдарда *Бегкули* ұйғырлардың көшбасшысы болып табылады және жаулаушы елдерге қарсы төтеп берген аса маңызды тұлғалардың бірі саналады. *Бегкули* Хогурсу тайпаларынан тарағаны жайлы мәліметтер мен кезінде шығыс ұйғырлардың авар қағанатына қарсы соғыстарда бірқатар жеңістерге қол жеткізгені туралы деректер бірқатар баспа беттерінде кездеседі. *Бегкули* жайлы әпсаналар іспетті фольклорлық материалдар В.В. Радловтың еңбектерінде де көптеп жазылған. Сондықтан қазіргі ұйғыр баспасы осы деректерді өңдеп, болашақ ұрпаққа тәлім-тәрбие беру мақсатында жариялап отыр деген қорытынды жасауға болады.

Дегенмен, қазіргі ұйғыр баспасы мен интернет желілерде тараған басым жарияланымдар

Қытайдың саясатына арналған. Осы тұста *Бегкулидің* батырлық жетістіктері ұйғырлардың рухын көтеруге бағытталған деуге толық негіз бар. Мәселен, аудармашы Хамит Хамраевтың «Ұйғырлар» деп аталатын еңбектің ұйғыр тілінен аудару мақсаты осы талпыныстардың біріне саяды. Автордың аудармасын қазіргі таңда орыс тілді ұйғырлардың басым бөлігі оқып шыққан. Ұйғыр тілінен аударылған бұл фольклорлық эпсанада мына сөздер көптеген баспа беттерінде кездеседі:

Міне, Бегкули келді – деді анам,

Сәби жылауын тоқтатты.

Жас қыздар қуана ән сала бастады,

«Менің болашақ жарым, Бегкулидей болса екен...» – деп армандайды (Хамраев 1993).

Эпсананың қызықты жолдары ұйғыр халқының батырлық жетістіктерін сипаттауында жатыр. Ұйғыр қыздарының батырларын үнемі мифтік күш қуатын жырлағанын және соғысқа бірге аттанатыны осы эпсанада жан-жақты айқындалған.

Ұйғыр халқының қазіргі баспа беттері мен шығармашылық жұмыстары алуан түрлі. Олардың тарихи жұмыстары мен филологиялық бағыттағы ғылыми жұмыстар Қазақстанда көптеп басылып жатыр. Солардың ішінде ҚР БҒМ Ғылым комитетінің Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жанындағы «*Ұйғыртану*» бөлімін атауға негіз бар. Институттың жариялаған жұмыстарының арасында ұйғыр халқының тарихи ғылыми еңбектері басым. Ұйғырлардың ежелден қытайлық әулеттік билеушілермен аумақтық бақ-таласта болғандығын, ежелгі дәуірде қытайлық билеушілердің ұйғыр қағандарына өз қыздарын тұтқынға беріп, нәтижесінде құдандаласқандықтарын атауға болады.

Институттың жұмыстарын зерделеудің мақсаты бүгінгі таңда Қазақстандағы өзге ұлттардың қазіргі баспа мекемелерімен арақатынасын, институт материалдарының баспа беттерінде көрініс табуының деңгейін анықтауға арқау болды. Зерттей келе ұйғыр баспасы мен Ғылым ордасы құрамындағы гуманитарлық саладағы зерттеу институттарының өзара ынтымақтастығы жоғары деңгейде дамығандығын байқалды. Ұйғыр ғалымдары мен журналистер жиі-жиі кездесіп, Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатын, соңғы кезде еліміздің латын әліппесіне көшу мәселелерін және осыған байланысты ұйғырлардың Қазақстандағы азаматтық позициялары талқыға салынып, баспа беттерінде көрініс табады.

Институт пен ұйғыр баспаларының бірігіп атқарған ірі ғылыми жұмыстарының қатарына «*Тур*» жайлы эпсананың жариялануы болды. VI ғасырға жататын бұл өлең-шығарма шығыс ұйғырлардың авторы Хогурсун Алтун есімді жазушының еңбегі болып табылады екен (Хамраев 1993: 83). Автордың есімін ұйғырлардың тайпалық атауына жататыны және оның он ұйғыр тайпалық бірлестікті қол астына жинағаны баяндалған. Автор өз еңбегінде «*Турдың*» қаһарман екендігін жан-жақты сипаттаған. Осы шығарманы біз тарихи деректермен салыстырдық және мынандай қорытындыға қол жеткіздік. Бірінші кезекте Хогурсун Алтун кезінде Қытайдың Солтүстік Си патшалығы дәуірінде өмір сүрген және билеуші әулеттің лауазымды қызметтерін атқарған. Ұйғыр ғалымдарының берген мәліметтеріне қарағанда еңбек көне ұйғыр тілінде жазылып, кейіннен қытай тіліне аударылған. Онда ұйғырлардың батыс аумақтарға көшкендігі жайлы мәліметтер келтірілген. Дегенмен, бұл еңбектің Орхон-Енисей жазбаларына ұқсастығын баяндайтын орыс ғалымдары біркелкі қателіктерге бой берген сыңайлы. Мәселен, ұйғыр авторлары өздерін Түрік қағанатының тікелей ұрпақтарына жатқызады. Тайпалық бірлестіктердің құрамына қарағанда «будундардың» арасында өзге түркі халықтарының іздерін аңғаруға болады.

Осының негізінде ұйғырлардың келесі дастаны жарық көреді. Дастанның шығу тарихын 840 жылдарға жатқызатын ұйғыр ғалымдары бұл шығарманың атауын «*Дастан коч-коч*» деп атаған. Ұйғыр тайпалық бірлестіктерінің жаппай көшу үдерісі сипатталған бұл дастан Қазақстандағы көптеген баспа беттерінде көрініс тапқан. Осыған орай дастаннан бір үзінді келтіруге болады: «... сонымен Селенга және Орхон өзендерінен Қумланжу деген елді-мекен бар. Ол жерде бір-біріне сүйеніп екі тал (ағаш, ұйғыр тілінде дарах деп берілген) өскен. Арша сияқты ол ағаштар үнемі жасыл болатын және қарағайдай жапырақтары ұзын еді. Бір күні осы екі ағаштың арасында төбе пайда болды. Ол төбе күн өткен сайын өсіп келді. Ұйғырлар осы төбеге келіп өлеңдер жырлайтын, сонан соң оған сыйынатын. Бір күні осы төбенің арасынан есік ашылды. Есіктің артында бес бөлме көрінді. Әр бөлмеде күміс тәжде отырған сәбилер бар. Олар сүт еміп отыр. Осы сәбилерге ұйғырлар келіп сыйына бастады. Кейін ұйғырлар осы бес сәбиге екі ағашты көрсетті...» (Хамраев 1993: 84-85). Бұл дастанның тұтас алғандағы философиялық мәні бар. Бес сәби – бес саусақтың бел-

гісі, ал екі ағаш қол мен білекті білдіреді. Осы дастанды ұйғырлар барынша құрметтейді және үнемі бала-шағасына жыр етіп айтады. Оның үзінді түріндегі жарияланымдары бүгінгі таңда баспа беттерінде жарық көрген. Сондықтан, ұйғыр отбасыларында аталған дастан жетекші жыр іспетті болашақ ұрпақтың арасындағы қадір қасиетті, өзара ынтымақтастықтың маңыздылығын айғақтайтын құрал ретінде болашақ нәсілге айтылады.

Қорытынды

Қазақстан жерінде ұйғырлардың қоныс тебу мерзімін ғалымдар XIX ғасырдың еншісіне жатқызады. Оның себептерін қытайлық қысым мен патшалық Ресейдің айла саясатын көрсетеді. Дегенмен, тарихи үдерістің осындай тарихи тағдырды нәсіп еткен соң, ұйғырлар Қазақ жерінің ең шұрайлы аймақтарына қоныстанған. Оларға патшалық дәуірде де, кеңестік заманда да жағдай жасалып, қазіргі таңда ұйғырлар Қазақстанның жетекші этносына айналып, орта және шағын бизнес саласын дамытуға үлес қосуда.

Кез келген елдің диаспораларының мәдени болмысын, мінез-құлқын, елге деген пайдасын, жергілікті халықпен деген арақатынасын сараптау мәселесі сол елдің баспа беттеріне қарау арқылы деңгейін анықтауға болады. Дәп, сол тақырыпты басшылыққа ала отырып, біз ұйғыр халқын таңдап, саралау жүргіздік және төмендегі ғылыми тұжырымдарға қол жеткіздік:

1. Қазақстандағы ұйғыр халқының бүгінгі таңда БАҚ саласы екі бағытта дамып келеді:

біріншісі, баспа беттеріндегі материалдардың жариялану қарқыны ғылыми негізге және анықтамалық түрде жарық көруде; екіншісі, ұйғырлар ежелден келе жатқан дәстүрлі мәдениетіне байланысты материалдарды халықтың өзара бірегейлігін дәріптеу мақсатында жариялап отыр.

2. Баспа беттерінде жарияланған тарихи мәліметтер ұйғырлардың Қазақстан жеріне қоныстану мәселесін қамтиды және жекелеген авторлар ұйғыр халқының шығу тегін Орхон-Енисей жазбаларымен байланыстырады. Осыған байланысты кейбір жағдайда дәйексіз тұжырымдарға тап түседі. Сондықтан бұл материалдар баспа беттеріне сараланып, деректермен дәлелденген түрде жариялануын баспа басшылары қолға алу қажет сынды.

3. Ұйғыр халқының басқа түркі халықтары іспетті отбасы институты дәстүрлі мәдениетке негізделген. Әлеуметтік зерттеулер мен БАҚ материалдарын салыстырмалы зерттеулер нәтижесінде, ұйғырлардың бірқатар мәдени құндылықтары жаһанданудың әсерінен мәнін жоғалтқан. Дегенмен, ежелгі дәстүр мен замануи ықпал салдарынан жаңа формадағы мәдени құндылықтар байқалады.

4. Ұйғырлар өз әдеби шығармаларына үлкен мән береді. Солардың арасында фольклорлық материалдар аса маңызды. БАҚ беттерінде ұйғырлардың әпсаналары бір-бірін жалғастыра жариялануда. Бұл үлгі тұтарлық дәстүр деген қорытынды жасауға болады. Себебі көне әдеби шығармалардың жас ұрпақтың арасында насихатталуы аса қажетті факторлардың бірі болып табылатыны сөзсіз.

Қосымшалар:

1. Namsarayeva B.S. (2012), Dilemmas of the Qing Migration Policy in Frontier Hulun-Buir: Case Study of the Muslim Taranchi-Uyghurs' Replacement. *Oriental Studies*, № 2 (30). Қытай деректеріне қарағанда Іле ауданындағы Жоңғар хандығы кезеңінде оңтүстік Түркістан оазисі – Ярканд пен Хамидің ойраттарымен қоныс аударған түркітілдес мұсылмандар тобына жатады. Олар сонда тың жерлерді игеруге жіберілген. Тараншы мұсылмандары туралы қосымша ақпарат алу үшін Цин кезеңіндегі табиғи ресурстар мен ауыл шаруашылығын пайдалану туралы мұрағаттық құжаттар жинағын қараңыз.

Әдебиеттер

- Асаналиев У. (1964), Краткий грамматический очерк лобнорского языка, Фрунзе.
 Абашин С.Н. (2001) Чай в Средней Азии: история напитка в XVIII-XIX веках, традиционная пища как выражение этнографического самосознания, Москва: Наука.
 Гейер И.И. (1908). *Весь русский Туркестан*. Ташкент
 Менің Қазақстаным (2015), О деятельности Этнокультурных центров Казахстана, 36-37.
 Насилов В.М. (1974), Язык тюркских памятников уйгурского письма XI-XV в.в., Москва: Наука.
 Намсараева В.С. (2012), Dilemmas of the Qing Migration Policy in Frontier Hulun-Buir: Case Study of the Muslim Taranchi-Uyghurs' Replacement. *Oriental Studies*, № 2 (30).
 «Уйгур Авази» (2018), Ал хизмитидики ер, 28 Февраль
 «Uyghur Today» (2016), Семья, традиции и обряды. 30 июня.

Уәлиханов Ш.Ш. Тандамалы, Алматы.

Положение об управлении областей Акмолинской, Семипалатинской, Уральской и Тургайской, (1892), Санкт-Петербург, Т2.

Радлов В.В. (1929), Этнографический обзор Турецких племён Сибири и Монголии, Иркутск.

Радлов В.В. (1890). К вопросу об уйгурах, из предисловия к изданию, Санкт-Петербург.

Сыроежкин К.Л. (2006), Проблемы современного Китая и безопасность Центральной Азии, Алматы.

Сильченко М.С. (1971), В.В. Радлов и изучение тюркского фольклора. Тюркологический сборник. Москва.

Ртвеладзе. Е.В. (2005), Цивилизации, Государства, культуры Центральной Азии. Ташкент.

Sinor D., Geng Shimin, Кишанов У.И. (1998), The Uighurs, the Kyrgyz and the tangut (eighth to the thirteenth century), History of civilizations of Central Asia. Volume IV. UNESCO.

Самойлович А.Н. (1922), В.В. Радлов как тюрколог, Москва, № 2.

Sean R. Roberts (2017), The Uighurs of the Kazakstan borderlands: Migration and the Nation, Nationalities Papers, Vol.26., No 3.

Тусупбекова Л. (2013), Модель межэтнических отношений в развитии, Казахстанская правда, 30 марта.

Хамраев Х. (1993), Уйгуры. Алматы.

Хамраев Ф.М. (2010), В.В. Радлов и уйгурский фольклор, Москва: Восток, №2.

Хасанов К. (1963) Шокан Валиханов как уйгуровед, Алма-Ата.

Штернберг Л. (1909), Из жизни и деятельности В.В. Радлова, Петербург: Живая старина.

Чвырь Л. (2006), Обряды и верования Уйгуров, Москва.

References

Asanaliyev U. (1964), *Kratkiy Grammaticheskiy Ocherk Lobnorskogo Yazika*, Frunze. [A brief grammatical essay on the Lobnor language, Frunze.]

Abashin S.N. (2001) *Chay v Sredney Azii: Istoriya Napitka v XVIII-XIX Vekah, Traditsionnaya Pisha Kak Vyrazheniye Etnograficheskogo Samosoznaniya*, Moskva: Nauka. [Tea in Central Asia: The History of the Drink in the 18th-19th Centuries, Traditional Food as an Expression of Ethnographic Identity, Moscow: Science.]

Geyer I.I. (1908), *Ves Russkiy Turkestan*. Tashkent. [Weight Russian Turkestan. Tashkent]

Menin Qazaqstanym (2015), *O deyatelnosti Etnokulturnih Tsentrov Kazakhstana*, 36-37. [On the activities of the Ethnocultural Centers of Kazakhstan, 36-37]

Nasilov V.M. (1974), *Yazik Tyurkskih Pamyatnikov Uygurskogo Pisma XI-XV vv.*, Moskva: Nauka. [Language of the Turkic monuments of the Uighur letter XI-XV centuries, Moscow: Science]

Namsarayeva B.S. (2012), *Dilemmas of the Qing Migration Policy in Frontier Hulun-Buir: Case Study of the Muslim Taranchi-Uyghurs' Replacement*. *Oriental Studies*, № 2 (30).

«Uygur Avazi» (2018), [Al Hizmitidiki Er, 28 Fevral. Al Khizmitidiki er, February 28]

«Uygur Today» (2016), *Semya, Traditsii i Obryadi*. 30 Iyunya. [Family, traditions and ceremonies. 30 June.]

Valihanov Sh.Sh. (1980), *Tandamali*, Almaty. [Tandamali, Almaty]

Polojeniyе ob Upravlenii Oblastey Akmolinskoy, Semipalatinskoy, Semirechenskoy, Uralskoy i Turgayskoy, (1892), Sankt-Peterburg, T.2. [Regulations on the management of the regions of Akmolinsk, Semipalatinsk, Ural and Turgai, (1892), St. Petersburg, T2.]

Radlov V.V. (1929), *Etnograficheskiy Obzor Turetskih Plemyon Sibiri i Mongolii, Irkutsk*. [Ethnographic review of the Turkish tribes of Siberia and Mongolia, Irkutsk.]

Radlov V.V. (1890), *K Voprosu ob Uygurah, Iz predisloviya k Izdaniyu*, Sankt-Peterburg. [to the question of the Uighurs, from the preface to the publication, St. Petersburg.]

Syroyezhkin K.L. (2006), *Problemy Sovremennogo Kitaya i Bezopastnost Tsentralnoy Azii*, Almaty. [Problems of Modern China and Central Asian Security, Almaty.]

Silchenko M.S. (1971), *V.V. Radlov i Izucheniye Tyurkskogo Folklor*. *Tyurkologicheskiy Sbornik*. Moskva. [V.V. Radlov and the study of Turkic folklore. Turkic collection. Moscow.]

Rtveladze E.V. (2005), *Tsivilizatsii, Gosudarstva, Kultury Tsentralnoy Azii*, Tashkent. [Civilizations, States, Central Asian cultures. Tashkent.]

Sinor D., Geng Shimin, Kychanov Y.I. (1998), *The Uighurs, the Kyrgyz and the tangut (eighth to the thirteenth century)*, History of civilizations of Central Asia. Volume IV. UNESCO.

Samoylovich A.N. (1922), *V.V. Radlov kak Turkolog*, Moskva, № 2. [V.V. Radlov as a Turkologist, Moscow, № 2.]

Sean R. Roberts (2017), *The Uighurs of the Kazakstan borderlands: Migration and the Nation*, Nationalities Papers, Vol.26., No 3.

Tusupbekova L. (2013), *Model Mezhethnicheskikh Otnosheniy v Razvitiy*, *Kazakhstanskaya Pravda*, 30 Marta. [Model of inter-ethnic relations in development, Kazakhstanskaya Pravda, March 30.]

Hamrayev H. (1993), *Uygury*. Almaty. [Uigurs Almaty]

Hamrayev F.M. (2010), *V.V. Radlov i Uygurskiy Folklor*, Moskva: Vostok, No 2. [V.V. Radlov and Uigur folklore, Moscow: East, №2.]

Hasanov K. (1963) *Chokan Valihanov kak Uyguroved*, Alma-Ata. [Chokan Valihanov kak Uyguroved, Alma-Ata.]

Shternberg L. (1909), *Iz Jizni i Deyatelnosti V.V. Radlova*, Peterburg: Jivaya Starina. [From the life and work of V.V. Radlova, Petersburg: Lively old days.]

Chvyr L. (2006), *Obryady i Verovaniya Uygrov*, Moskva. [Rites and Beliefs of Uigurs, Moscow.]